

РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ. АНАТАЦІЇ

Тамара Демченко. Здобуття Батьківщини: життя та творчість Євгена Онацького. – Чернівці: ПП «Освітній центр», 2016. – 184 с.

... Так яросно хитав нас вітер, –
Так хижо різало життя:
Від келії – тріски та попіл,
Від книг – розірваний папір...
Не самота, не сум, не опій,
Коли горить по всій Європі
В вітрах розгойданий простір!
Епоха здійснення утопій
І порох спопелілих вір.

Євген Маланюк «Посланиє» (1925–1926)

Праця, огляд якої ми пропонуємо увазі читача, належить знаному фахівцю з української історії кінця XIX – першої третини XX ст. Тамарі Павлівні Демченко й являє собою науково-популярний нарис про життєвий шлях, публіцистичний і науковий доробок Євгена Дометійовича Онацького (1894–1979) – уродженця історичної Чернігово-Сіверщини, українського науковця, журналіста, громадсько-політичного діяча, яскравого представника міжвоєнного покоління української еміграції. Авторка поставила на меті «відтворення на основі доступних джерел, наукової та публіцистичної літератури основних етапів життєвого шляху Євгена Онацького, висвітлення головних напрямків його громадсько-політичної діяльності, аналіз змісту й виявлення значення творчої спадщини»* [с. 16]. Відповідно до заявлених цілей логічно сформована структура книжки, яка складається зі вступу, восьми розділів («Український період біографії Є. Онацького. Участь у Визвольних змаганнях 1917–1921 рр.», «Перші роки на чужині: Італія», «Науковий доробок римської доби», «Євген Онацький як член ОУН», «Участь Є. Онацького у громадських акціях проти польської політики «пацифікації» у Східній Галичині та виморення українців голодом у СРСР», «У німецькому полоні», «Аргентинські сюжети», «Вершина наукової творчості»), післямови, додатків, іменного та географічного покажчиків.

Авторка спирається на проблемно-хронологічний принцип: по суті, маємо класичний взірець історико-біографічного монографічного дослідження. У новій праці Т. П. Демченко виявила всі найкращі прикмети свого індивідуального дослідницького стилю: здатність критично оцінити й синтезувати історіографічний доробок попередників, уміння використати оптимально-достатнє коло опублікованих (мемуари, щоденники, листи, преса, збірки документів) та архівних (передусім із Інституту рукопису НБУВ та Архіву Центру досліджень визвольного руху) джерел, виокремити найважливіші лінії й сюжети в житті свого героя й, поєднавши строгу академічність і лаконічність викладу із популярністю та емоційною насиченістю тексту, виважено оцінити перейдений ним шлях. І хоча в передмові зазначається, що авторка не ставила за мету здійснити «строго наукове дослідження» і «дана робота, швидше за все, є спробою привернути увагу до непересічної постаті нашого земляка» [с. 17], перед нами, без сумніву, – в багатьох аспектах вичерпна праця, захопливо й динамічно написана.

Професор Любомир Винар, який досить добре знав Онацького, писав: «Євген Онацький – класичний зразок людини енциклопедичного знання, творця нових культурних вартостей, а заразом людини – суспільного активіста і політичного діяча, якому ціле життя присвічувала провідна ідея боротьби за самобутність і державність української нації, за визнання її державних атрибутів на міжнародному політичному форумі. Євген Онацький є символом чесності з нацією, якій присвятив усе своє трудо-

* Тут і далі в квадратних дужках посилання на рецензовану працю.

любиве життя. Належав він до тих, які справи своєї нації ставили вище за свої приватні інтереси, за вигоди спокійного, подружнього життя»¹. Оскільки постать Онацького порівняно недавно була залучена в дослідницьке поле української гуманітаристики², вважаємо не зайвим нагадати зацікавленому читачу стислі біографічні дані героя, ретельно систематизовані й прокоментовані в книжці Т. П. Демченко [с. 19–41]. Як уявляється, його активне доросле життя було фактично поділений на чотири основні періоди: «київський», «перший римський», «другий римський», «аргентинський». Євген походив з козацького роду Онацьких, що осів на Полтавщині у XVIII ст. Його батько, Дометій Григорович, був учителем у міській школі Глухова, а від 1904 р. – директором міської школи в Кам'янці-Подільському, громадським діячем і співробітником різних українських періодичних видань (журналів «Київська старина» й «Світло», газети «Рада»). Мати Тетяна – з роду відомих глухівських міщан Сисоєнків. У Кам'янці-Подільському Євген закінчив зі срібною медаллю гімназію. У 1912–1917 рр. навчався на історично-філософському факультеті університету св. Володимира в Києві. В період національно-демократичної революції 1917–1920 рр. – активіст студентського руху, член Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), завідувач Секретаріату Української Центральної Ради (УЦР) (з 15 квітня 1917 р.), нарешті, член УЦР від Чернігівської губернії. Як пише Т. П. Демченко, «здібний учень і студент, він міг претендувати на кар'єру вченого, публіциста, громадського або й державного діяча, проте жовтневі події 1917 р. в Росії перекреслили цей шлях для багатьох юнаків» [с. 41]. Але, навіть не обіймаючи високих посад, йому таки пощастило лишити помітний слід в історії Української Народної Республіки – 15 січня 1918 р. на першому засіданні 9-ї сесії УЦР молодий секретар зачитав текст Четвертого Універсалу. Напередодні гетьманського перевороту Онацький, розчарований практичною політикою УПСР, виходить із партії, залишає роботу в УЦР і йде працювати бібліотекарем та займатися науковою працею. У вересні 1918 р. обирається до складу секції мистецтва Українського наукового товариства в Києві, отримавши нагоду спілкуватися з такими яскравими представниками національної культури, як Г. Нарбут, П. Зайцев, В. Модзалевський, М. Біляшівський, Д. Щербаківський, Ф. Ернст. У січні 1919 р. повертається на державну службу, отримавши посаду в інформаційному бюро української делегації, що відбувала на Паризьку мирну конференцію. Але через примхи долі до Парижа не дістався – застряг у Лозанні (Швейцарія), а далі в 1920 р. разом із дружиною перебрався до Риму, очоливши пресове бюро української дипломатичної місії та редагуючи часопис «La voce del Ucraina». У Римі й провів наступні 28 років свого емігрантського буття [с. 42–68].

Щодо осмислення уроків визвольних змагань, то, як твердить авторка, у Онацького цей процес відбувся дуже швидко – вже у 1920 р. «він категорично відмовився від завуальованих пропозицій виїхати до радянської України разом із колишніми соратниками по есерівській партії і взагалі здійснив переоцінку свого ідейного багажу. Здається, усе, що мало стосунок до соціалістичної ідеології, було звідти безжально викинуто» [с. 54]. Оцінюючи світоглядні пошуки «першої римської доби», які відбилися у праці публіциста «Націоналізм і індивідуалізм» (1933), Т. П. Демченко акцентує: «Є. Онацький виразними мазками окреслює недоліки індивідуалізму, вважаючи, що він веде до егоїзму в моральному плані, лібералізму й демократії (останні трактувалися як ворожі ідеології націоналізму) – в політиці, а все разом до анархії – «руйнування всякого державного зв'язку». Але, оскільки колективізм / соціалізм ще гірші, то націоналізм бере на себе функцію третьої сили, проповідуючи в моралі ідеали «жертвості і самопосвяти», а в політиці приводячи до «справжньої організації»» [с. 65–66]. Авторка підкреслює постійний та негасимий інтерес героя до проблем рідної України: «То був його вічний біль і невилгойна рана» [с. 66].

У 1927–1943 рр. Є. Онацький – голова Української громади в Римі, автор «Діла», «Нового часу», «Свободи», «Літературно-наукового вісника» та інших видань. Є. Онацький розпочинає активне листовне спілкування з головою Проводу українських націоналістів – полковником Є. Коновальцем, і вже наприкінці 1929–1930 рр. стає членом ОУН, а незабаром – і представником ОУН в Італії [с. 71]. Один із перших

біографів Онацького Л. Винар так характеризує процес еволюції його поглядів: «Був здібним політиком, людиною високої товариської культури, і це сприяло зв'язкам Онацького з чужинецькими політичними діячами. ... Приступлення молодого, здібного політика до ОУН треба уважати закономірним явищем. По довголітніх світоглядових шуканнях Є. Онацький себе «віднайшов» і прийняв ідеологію українського націоналізму. ... Євген Онацький був глибоко моральною людиною і заразом політиком-реалістом, який усю свою діяльність розглядав під кутом інтересів і добра української нації. У його розумінні націоналізм – «це власне вища понадпартійність, а ніяк не нова партія, що служить партикулярним інтересам і кар'єрам» (У вічному місті, стор. 118)»³. З 1930 р. Онацький (псевдоніми «Дометенко», «Винар», «Італ», «Тарас») стає постійним співробітником націоналістичного журналу «Розбудова нації», який видавався у Празі Миколою Сціборським та Володимиром Мартинцем.

На очах Є. Онацького відбувався процес утвердження тоталітарного режиму в Італії. Т. П. Демченко, спираючись на джерела та сучасні дослідження українського інтегрального націоналізму (Ю. Зайцев та ін.), глибоко аналізує таке дражливе питання, як ставлення Є. Онацького до ідеології й практики італійського фашизму, визнаючи, що «для багатьох прибічників українського націоналізму ідеологія й практика фашизму ... здавалися втіленням їхніх власних намірів і планів, спонукували до глибшого вивчення феномену, спокушали стати на шлях наслідування. ... Олег Ольжич прохав Є. Онацького підготувати роботу до збірника комісії [при Українському Науковому інституті в США] про суспільно-політичний устрій фашизму. Цей намір не був реалізований, однак праці останнього з цієї теми з'явилися у «Розбудові нації». ... У першому листі з Італії Є. Онацький з захопленням писав про фашистів. ... Хоча у публіцистиці Є. Онацького домінувало позитивне ставлення до політики дуче, однак він скептично оцінював шанси на приживлення досвіду в українських реаліях, вбачаючи між двома різновидами інтегрального націоналізму суттєву відмінність» [с. 72]. Вона також акцентує на тому, що Онацький усвідомлював: такий тип ідеології й організації влади є неприйнятним для бездержавної нації, якою були українці; до того ж для нього, що завжди прагнув індивідуальної свободи, були неприйнятними фашистські методи державного терору, які вельми нагадували сталінську систему в СРСР [с. 73; 76].

Щодо проблематики української визвольної боротьби, то в 1930-ті рр. Онацький публічно наполягав, що «єдине й дійсно реальне завдання еміграції – в захованні й піддержці традицій визвольної боротьби», пропагуючи гасло «Українська Самостійна Соборна Держава» [цит. по: с. 79]. Після розколу ОУН Онацький залишився в таборі мельниківців, що було для нього «природним вибором» [с. 85].

У 1928–1939 рр. Є. Онацький – один із провідних експертів серед українських журналістів у міжнародних справах та питаннях внутрішньої політики в країні Рад. Дослідниця детально зупиняється на такому болючому сюжеті, як ставлення героя нарису до проблеми штучного голоду в Україні в 1932–1933 рр., ґрунтовно його висвітлюючи [с. 87–94].

У 1936–1940 рр. Євген Дометійович – професор української мови у Вищому Східному інституті в Неаполі, в 1940–1943 рр. – лектор у Римському університеті. Як завжди, багато працює на полі науки. Досі затребуваними є його праці того часу: «Українська теоретично-практична грамати́ка для італійців» (1937), «Studi di Storia e di Cultura Ucraina» (1939), «Словник українсько-італійський» (1941), «Основи суспільного ладу» ((1941, 1949), «Чарівне коло та ритуальне оголення» (1938), «Сторінки з римського щоденника» (тт. I–II, 1942–43) та інші.

У 1943–1944 рр. був ув'язнений нацистами, покарання відбував спершу в Італії, а згодом у Німеччині [с. 97–103], бо «... виразна антинацистська позиція Є. Онацького, його публічні протести проти звірств німецьких окупантів в Україні перетворили його на «ворога Третього рейху» [с. 99]. Згодом про ув'язнення написав спомини «У Вавилонському полоні» (Буенос-Айрес, 1949). Після звільнення з тюрми настає короткочасний «другий римський період» у житті Онацького. Відчуваючи загрозу потрапити до рук НКВС [с. 101]⁴, прийняв нелегке рішення емігрувати до Аргентини,

де йому з дружиною Ніною довелося фактично заново створювати своє «коло життя».

Оселившись у Буенос-Айресі, Онацький активно залучився до громадсько-культурного життя української громади: у 1947 р. став редактором і директором тижневика «Наш клич», альманаху «Відродження» та місячника «Дзвін», одним із засновників Спільки українських науковців, митців і літераторів в Буенос-Айресі. Як зазначає Т. П. Демченко, в «аргентинський період» учений працював «дуже напружено, з повною віддачею» [с. 107]. Одноосібно упорядковує у 1957–1967 рр. «Українську малу енциклопедію» (16 книг, 2148 с., наклад 1000 прим.), яка є «синтезою історичних і етнографічних дослідів» науковця, займаючи унікальне місце в українській довідковій літературі⁵. Крім того, підготував до друку великий «Українсько-італійський словник» (продовження римського видання 1941 р.), працю «Мітологія греків і римлян», 8 томів «Записок українського журналіста» за 1931–38 рр., працю «Шляхом на Роттердам», «Відгуки Роттердамської трагедії в Римі». Видав також книжки «У вічному місті: Записки українського журналіста. Рік 1930» (1954), «Завзяття чи спокуса самовиправдання: нариси з суспільного життя» (1956), «Очима душі – голосом серця» (1956), «Портрети в профіль» (1965) та інші. У 1953 р. професора Онацького обрано головою Української Центральної Репрезентації (українського координаційного центру) в Аргентині, а у 1960–1963 рр. він очолив її Головну Раду. Був обраний дійсним членом НТШ та УВАН.

Таким чином, як переконливо показано в рецензованому виданні, постать Є. Онацького дійсно приваблює «своєю ерудицією, працездатністю, широким спектром інтелектуальних зацікавленостей. ... Євгена Онацького можна вважати щирим європейцем – за прагнення переймати ідеологічні новації, стандарти культурного й духовного життя того світу, який відкрився переможеним неофітам української державності після поразки революції. ... Його патріотизм – найвищої проби – дієвий і усвідомлений, який реалізувався насамперед через працю й творчість. Для такої людини, як Є. Онацький, це була єдино можлива форма духовного споріднення з рідним народом, його культурою й боротьбою, і він сповна використав цю можливість» [с. 128, 130]. Дослідниця фактологічно доводить, що Євген з молодих літ виявляв такі властивості вдачі, як яскравий громадський темперамент, постійне інтелектуальне горіння, потужну працездатність, цілеспрямованість, уміння визнавати свої помилки, наполегливість, мужність, витривалість, послідовність, до кінця життя лишаючись українським патріотом, виявляючи цей патріотизм в конкретних, приступних йому формах, і передусім – у копіткій науковій праці і гарячій пропаганді української мови й культури на чужині.

У додатках вміщені щоденникові записи із фондів ІР НБУВ та нариси про В. Винниченка, М. Грушевського, Є. Коновальця, С. Петлюру з книги «Портрети в профіль» (Чикаго, 1965).

Книжка Т. П. Демченко, безумовно, має бути корисною для фахівців, студентів та освітян, для тих громадян, яким не байдуже недавнє минуле своєї країни. Саме такі праці успішно заповнюють біографічні лакуни в українській історії першої половини ХХ ст., допомагають відновити пам'ять про малознані постаті політичних вигнанців, повернути з полону забуття їхні імена в скарбницю національної культури (бо, ясна річ, самостійник та націоналіст Є. Онацький був персоною нон грата в радянській історіографії). Незважаючи на відносно компактний обсяг видання, перед нами не «профіль на тлі доби», а яскравий, живий, опертий на факти, оповитий різноманітними історіографічними інтерпретаціями портрет в її інтер'єрі.

У сфері подальшого студіювання життя й спадщини Євгена Онацького перед науковцями відкриваються досить широкі перспективи в царині системного освоєння документальної бази закордонних архівів, оприлюднення його листування, вивчення споминів, залучення до обігу його різноманітної публіцистичної спадщини, напрацювань у царині біографістики. Варто також перевидати в Україні збірку його вибраних пресових та наукових праць – вона б знайшла свого вдячного читача.

Світлана ІВАНИЦЬКА

1. Винар Л. Євген Онацький – чесність з нацією: 1894 – 1979 рр. – Нью-Йорк – Мюнхен – Торонто: УІТ, 1981. – С. 5.
2. Див., напр.: Білокінь С. У пошуках української душі // Українська душа: зб. наук. праць. – К.: Фенікс, 1992. – С. 124; Яцимирська М. Г. Євген Онацький як журналіст, науковець, громадський діяч // Українська періодика: історія і сучасність: Тези науково-теоретичної конференції (9-10 грудня 1993 р.). – Львів, 1993. – С. 237-239; Червак Б. Євген Онацький – універсалізм і європейськість // Кам'янець-Подільський вісник. – 1996. – 13 січня; Демченко Т. «Я хочу бути вільним!» // Сіверянський літопис». – 1996. – № 6. – С. 11–15; Рева Л. Г. Євген Дометійович Онацький (1894-1979) – уродженець м. Глухова, дослідник творчості Лесі Українки // Сіверщина в історії України: зб. наук. праць. – К., Глухів, 2009. – Вип. 2. – С. 144-151; Єсюнін С. М. Євген Онацький: кам'янецький період життя відомого глухівчанина // Сіверщина в історії України: зб. наук. пр. – К., Глухів, 2010. – Вип. 3. – С. 260-263; Ясь О. В. Онацький Євген Дометійович // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2010. – 728 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Onatskyj_Y (останній перегляд: 10-05-2016); Тимошик М. «Українець я є, і ніщо українське не сміє бути мені чужим»: націоналістична ідея в житті й діяльності Євгена Онацького. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. – 57, [2] с.; Тимошик М. Українська книга і преса в Італії: монографія. – К.: Наша культура і наука, 2015. – 351 с.: іл. – (Бібліотека видавця, редактора, автора; т. 5). – С. 61-114; Білокінь С. «Українська мала енциклопедія» Євгена Онацького і справа її перевидання // Літературна Україна. – 2015. – 5 березня (№ 10). – С. 12. Як бачимо, праць, в яких було б подано узагальнюючу характеристику долі й спадщини Є. Онацького, досі не було. Нині готується перевидання «Української малої енциклопедії» Є. Онацького.
3. Винар Л. Євген Онацький – чесність з нацією: 1894 – 1979 рр. – Нью-Йорк; Мюнхен; Торонто: УІТ, 1981. – С. 11.
4. Радянський уряд домагався від переможеної Італії видачі всіх колишніх російських емігрантів в обмін на італійських військовополонених.
5. Див.: Винар Л. Євген Онацький – чесність з нацією: 1894 – 1979 рр. – С. 14.

